

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МУЗИКОЗНАВСТВА

УДК 78(477.52)«18»

DOI <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2020-31-2-9>

Інна Георгіївна Довжинець

ORCID: 0000-0002-9663-2576

*кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри хореографії та музично-інструментального
виконавства*

*Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка
l.i.inna.dov@gmail.com*

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОДІЇ ТА КОМУНІКАЦІЇ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ МУЗИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА СУМ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Мета роботи – виявити особливості сумського музичного середовища наприкінці ХІХ століття. *Визначити чинники, що впливали на його формування. Методологія дослідження* є комплексною і спирається на системно-аналітичний, історичний, джерелознавчий методи, які дають змогу дослідити формування музичного середовища в конкретно-історичних умовах. Застосовано також метод пошуку й узагальнення архівної документації, який забезпечує використання достовірної й точної інформації у викладенні фактологічного матеріалу. *Наукова новизна.* Уперше здійснено аналіз музичного середовища міста Суми наприкінці ХІХ століття, визначено соціокультурні умови його формування. Зокрема, наголошено на визначальній ролі підприємців, цукрових магнатів Харитоненків (батько і син), які доклали чимало зусиль до культурної розбудови повітового центру. Іншим важливим чинником визначено налагодження залізничного сполучення, що сприяло розвитку концертної практики в місті. Окрема увага зосереджена на діяльності театрів, яка, за спогадами сучасників, була не надто вдалою, проте містяни полюбляли цей вид мистецтва й активно відвідували

театральні вистави. **Висновки.** Визначено, що з'ясувати музичне минуле Сум вдається тільки з кінця XIX століття, коли відомості про місто з'являються в міській і губернській пресі, фіксуються в поодиноких документах, що збереглися у фондах державних установ і приватних зібраннях. Збережена епістолярна спадщина та архівні документи свідчать про те, що наприкінці XIX століття в маєтках сумської знаті панувала атмосфера домашнього музикування. У музичних вечорах брали участь як місцеві музиканти, так і видатні столичні гості, які із задоволенням відвідували повітове містечко. Саме практика домашніх концертів, яка відбивала загальні тенденції тогочасного дворянського побуту, значною мірою формувала музичне середовище Сум того історичного періоду.

Ключові слова: Суми, музичне середовище, музичний побут, концерт, творчість.

Dovzhynets Inna Georgiivna, Ph.D. in Arts, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Choreography and Music-Instrumental Performance of the Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

Social cultural interactions and communications in the process of formation of musical environment of Sumy at the end of the XIX century

Research objective – to determine peculiarities of Sumy musical environment at the end of the XIX century. To find out factors which influenced its formation. **The methodology** is complex and is based upon systemic-analytical, historical, historiographic methods which help to investigate formation of musical environment under certain historical conditions. Also a method of search and generalization of archive documentation is applied which provides usage of reliable and accurate information in exposition of factual material. **The scientific novelty.** For the first time an analysis of Sumy town musical environment at the end of the XIX century is made, social cultural conditions of its formation are determined. In particular, the crucial role of the entrepreneurs, sugar business barons the Kharitonenko (a father and his son) who applied every effort in order to develop the culture of a county centre is emphasized. It is determined that another important factor is railway communication which favoured concert activity in the town. Special attention is paid to theatres activity, which, according to contemporaries' recollection, was not quite successful, however, the townspeople liked this kind of art and visiting theatre performances was very popular). **Conclusions.** It is determined that at the end of the XIX century in Sumy aristocracy estates the atmosphere of home music performance was dominating. Local musicians as well as famous guests from the capital who visited chief town of a district with pleasure participated in musical evenings. It is practice of home concerts which was result of general trends of nobility life of that time that formed Sumy musical environment of that historical period.

Key words: Sumy, musical environment, music life, concert, creative activity.

Актуальність теми дослідження. За віковими стандартами, Суми – місто досить молоде, йому ледь більше три з половиною століть (1652), протягом яких невелике козацьке поселення перетворилося на розвинений промисловий центр північної Слобожанщини. Дорадянський період, усебічно досліджений науковцями, охоплює різні етапи становлення: розквіт у середині XVII століття, коли Суми були центром слобідського козацтва (1658–1765), певна стагнація наприкінці XVIII, бурхливе економічне й культурне відродження в другій половині XIX. І хоча загальні обриси історичного буття Сум відомі, певні важливі події не залишили по собі жодного сліду. Наголошуючи на цьому, журналіст В. Івченко досить влучно охарактеризував менталітет сумчан, для яких « <...> зникає майже все, і кожне покоління живе, як перше, не дуже пам'ятаючи про тих, хто жив тут раніше» [2, с. 1].

Музична історія Сумщини неодноразово привертала увагу дослідників. Найбільш ґрунтовне вивчення вона отримала в дисертації музиканта-краєзнавця Г. Локошенка [9], у якій Сумщину репрезентовано як регіон із певними культурними осередками (Глухів, Лебедин, Охтирка, Ромни, Суми) й ustalеними традиціями (церковний спів, кобзарське мистецтво). У цій написаній наприкінці XX століття праці значною мірою висвітлено досягнення музичного життя радянського періоду, зокрема становлення самодіяльних колективів, творчість видатних співаків, вихідців із Сумщини – Б. Гмирі, П. Білинника, А. Мокренка. Дослідженням музичної культури Сумщини також займалися заслужені діячі мистецтв України Валентина й Людмила Макарови. Коло їхньої зацікавленості – видатні митці, які у XIX столітті періодично відвідували наш край, відпочивали й працювали тут, надихаючись красою української природи, зокрема композитори П. Чайковський і С. Рахманінов. Автори зібрали й упорядкували значний документальний матеріал: науково-популярні видання та літературно-художній альбом містять хронологію перебування музикантів на Сумщині, зразки епістолярної спадщини, рідкісні фотоматеріали [10; 11; 12]. Краєзнавчі інтереси сестер Макарових певною мірою перетинаються з тематикою пошукової діяльності журналіста А. Народицького, який понад сорок років збирав в архівах Москви, Києва, Харкова, Клима інформацію про зв'язки П. Чайковського із Сумщиною. Результатом цієї подвижницької праці стала брошура «Сторінка життя

великого композитора (П.І. Чайковський на Сумщині)» [13]. Незважаючи на активне вивчення Сумщини як культурного регіону, музичний літопис міста Суми сповнений «білих плям», його хроніки майже не збереглися в архівних документах. З огляду на вищезазначене, дослідження музичного середовища міста Суми наприкінці XIX століття є актуальним.

Мета дослідження – виявити особливості сумського музичного середовища наприкінці XIX століття; визначити чинники, що впливали на його формування.

Наукова новизна. Уперше здійснено аналіз музичного середовища міста Суми наприкінці XIX століття, визначено соціокультурні умови його формування.

Виклад основного матеріалу. Віднайдені окремі архівні документи надають лише уривчасті відомості про культурне життя міста Суми в XIX столітті. Вони стосуються переважно театрального дозвілля городян. Зокрема відомо, що на рубежі 1800-х років значної популярності серед населення набули вистави балаганного театру, у якому ставили народні драми, гумористичні й сатиричні сценки з народного життя. 1806 року в центрі Сум було навіть споруджено приміщення для таких дійств і для виступів заїжджих труп [3, с. 94].

У середині XIX століття (1865) сумчани мали вже свій любительський театр, який розміщувався в спеціально збудованому дерев'яному, добре обладнаному будинку в центрі міста. Його засновник і власник – ентузіаст театральної справи, місцевий купець Михайло Бабиц, організував драматичний гурток, брав участь у постановках, писав п'єси для аматорських вистав. У репертуарі провінційного театру були твори російських та українських письменників – О. Сухово-Кобиліна, О. Островського, М. Гоголя, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка. Хоча художній рівень вистав був не досить високий, містяни залюбки відвідували театр, діяльність якого тривала протягом десяти років.

Згадки про театральне життя повітового міста наприкінці 1880-х років залишив А. Чехов, який у цей час гостював у садибі поміщиків Линтварьових на Луці, поблизу Сум¹. У нотатках він пише про популярний на той час літній театр, розташований у саду «Швейцарія» на лівому березі Псла. Це було одне з улюблених місць відпочинку сумчан. Дерев'яна

¹ А. Чехов відвідував Суми тричі: у 1888, 1889 та 1894 роках.

будівля вмещувала майже 700–800 глядачів, проте театр не мав стаціонарної трупи, тут переважно гастролювали приїжджі артисти, які залучали й місцевих акторів. Як зазначає дослідник історії Сум Д. Кудінов, «<...> з костюмами і декораціями було складно, бо майже кожні два дні ставили нові п'єси. Спектаклі рясніли імпровізаціями» [6, с. 11]. Своє враження про відвідання театру А. Чехов висловив у листі до друга й колеги Олексія Суворіна: «Був я в Сумах в театрі й дивився «Другу молодість»². Актори були в таких штаних і грали в таких вітальнях, що замість «Другої молодості» вийшла «Лакейська». В останньому акті за сценою били в барабан. Мають ставити «Тетяна Репіна» й «Іванова»³. Сходжу. Уявляю, яким буде Адашев»⁴ [23, с. 204]. Тему театрального життя Сум письменник продовжив у листуванні з братом Іваном Павловичем і драматургом Іваном Леонтєвим (Щегловим). Зокрема, у листі до Леонтєва він писав про широкий репертуар повітового театру, який включав «16 новітніх п'єс, не кажучи вже про старі», і про схильність трупи до «одноактних, але довгих творів» [19, с. 206]. Загалом, оцінюючи рівень місцевого театру, А. Чехов уважав його «поганим», гру акторів як «чоботарів, які добрі й корисні люди, але якщо лізуть <...> на сцену, то справи кепські» [19, с. 206], а місцеву публіку – як нудну [26, с. 199].

Про діяльність театру «Швейцарія» ідеться й в оповіданні іншого представника російської літератури – Олександра Купріна [7], який певний час за іронією долі мав щастя служити в цьому храмі Мельпомени. Провінційна сцена не справила на нього позитивного враження: «П'єси ставилися, як на кур'єрських. Невеликі драми й комедії йшли з однієї репетиції» [7, с. 331]. Проте, як зазначав класик, саме завдяки постійному оновленню театр охоче відвідували містяни. Глядацька зала завжди була переповнена, а «зовні, навколо бар'єра, густо чорніла юрба безкоштовних глядачів» [7, с. 326].

² «Друга молодість» – п'єса драматурга Петра Невежіна.

³ «Іванов» і «Тетяна Репіна» – п'єси А. Чехова, написані, відповідно, у 1887 та 1889 роках.

⁴ Олександр Іванович Адашев (Платонов, 1871–1934) – російський актор. До вступу 1898 року в трупі МХТ грав перші ролі в провінційних театрах.

З'ясувати музичне минуле Сум вдається тільки з кінця XIX століття, коли відомості про нього з'являються в міській і губернській пресі, фіксуються в поодиноких документах, що збереглися у фондах державних установ і приватних зібраннях. Як і все життя повітового міста, воно було тісно пов'язане з діяльністю славнозвісної родини найвпливовіших підприємців Царської Росії – Харитоненків. Іван Герасимович Харитоненко (1822–1891) – засновник і власник найбільшого на той час у Європі цукрового синдикату, був відомим благодійником і меценатом. Міський голова (1867–1873), губернський гласний (1865–1886) і просто патріот свого міста, він доклав багато зусиль не тільки для економічного розвитку Сум, які любив і заповідав нащадкам «любити так само, як і він». І. Харитоненко витрачав величезні суми на добротинність: спорудження реального училища, жіночої гімназії, селянського банку, дитячого притулку, на благоустрій вулиць тощо. Це спряло розквіту міста і, як указує дослідниця історії міста Л. Покидченко, «Суми майже повністю своїм процвітанням були зобов'язані Харитоненку» [15, с. 130]. Благодійницька діяльність цукрозаводчика поширювалася й на підтримку навчальних закладів. Зокрема, його пожертва Харківському відділенню Російського музичного товариства для купівлі будинку для Музичного училища на Катеринославській вулиці 1883 року становила вісімдесят тисяч рублів. Незаможним студентам меценат надавав стипендії. Відомо, що уряд затвердив (12 серпня, 1885) у Харківському університеті вісімнадцять іменних харитоненківських стипендій по 300 карбованців кожна [1, с. 3]. Грошову допомогу підприємцю надавав також уряд Сумського реального училища, чоловічої Олександрівської та жіночої гімназій.

Завдяки «комерційному генію» Івана Харитоненка маленьке повітове містечко з населенням 10,3 тисячі мешканців у період з 1850-х років до кінця XIX століття збільшилося майже в п'ять разів (50,4 тис.) і набуло ваги мало не губернського міста.

Гідним спадкоємцем і послідовником Івана Герасимовича став його син Павло Іванович Харитоненко (1853–1914). Він успадкував від батька не тільки хист підприємця, завдяки якому значно розширив цукрову імперію, здобувши статус «цукрового короля», а й дар благодійництва. Як повідомлялося в газеті «Русское слово» (1914): «Протягом багатьох років

П. Харитоненко був директором Московського відділення Імператорського російського музичного товариства, у підпорядкуванні якого перебувала Московська консерваторія⁵. На його кошти виховувалося багато українських студентів – тільки в одній консерваторії 20 осіб» [14, с. 4]. Зокрема, він надав можливість талановитому юнаку з Лебедин Івану Стешенку, якого називали «українським Шаляпіним», навчатися в Італії, а згодом отримати світове визнання⁶.

Незважаючи на те що фірма «Харитоненко» мала представництва в Москві, Петербурзі, Харкові, Томську, Новосибірську, Владивостоці, а її господар більшість часу проживав у Москві та у своєму маєтку Наталіївці (нині – Харківська область), головна контора цукрового синдикату містилася в Сумах. Павло Іванович постійно опікувався проблемами рідного міста, він прагнув зробити свою «цукрову столицю» кращою, привабливішою, піднести її рівень як промислового й культурного центру. Зокрема, з метою поширення інформації про Суми П. Харитоненко запросив найкращих московських фотомайстрів П. Макашова та М. Грамма, які закарбували у світлинах усі пам'ятні місця й околиці міста. Було виготовлено більше трьохсот знімків, які використовувалися як путівник по Сумах. Кращі фотографії ввійшли до серії поштових листівок. Такої значної реклами в той час не мали навіть губернські міста. Як зазначає краєзнавець Т. Скибицька, меценатство було лише складником приватного життя Харитоненків, а «головна мета їхня полягала у витворенні в Сумах необхідного культурного середовища, завдяки якому б назавжди зникло уявлення про це місто як про «кеп-

⁵ Протягом 1885–1897 років Павло Іванович Харитоненко – кандидат, а потім директор Московського відділення ІРМТ.

⁶ Стешенко Іван Никифорович (1894–1937) – видатний український оперний і камерний співак-бас. Народився в м. Лебедин Охтирського повіту (нині Сумської області). Завдяки матеріальній підтримці Павла Харитоненка і графа Олексія Капніста протягом трьох років навчався в Мілані (Дж. Дельфьоме, Люченті). 1914 року брав участь у міжнародному конкурсі молодих співаків у Пармі, де здобув I премію. Протягом 1921–1931 років співав на оперних сценах Чикаго, Нью-Йорка, Вашингтона, Філадельфії, Бостона, Парижа («Гранд-Опера», 1930), Лондона. 1934 року повернувся на батьківщину (соліст Харківського оперного театру й Харківської філармонії). Помер у сумнозвісному 1937 році, причина смерті невідома.

ське південне повітове містечко», яким його 1898 року побачив О. Купрін» [16, с. 40].

Одним із факторів створення такого середовища було налагодження залізничного сполучення, яке відкривало перспективи для сумчан долучитися до тогочасних мистецьких досягнень і надбань. Так, 1876 року розпочалося будівництво залізничної колії, що поєднала Суми зі значними культурними центрами – Харковом і Києвом. Сталева магістраль була вкрай необхідною й для розвитку промисловості. Вивезення значних обсягів виробленого цукру вимагало зручних умов транспортування. Через два роки сумчани могли відвідати вже не тільки Київ і Харків, а й із численними пересадками дістатися Москви, хоча така дорога була дорогою та довготривалою. У листі до брата А. Чехов писав: «Іхати до Сум нудно й утомливо...» [25, с. 265], а К. Баранцевичу пояснював: «Маршрут такий: Москва – Курськ – Ворожба – Суми...» [18, с. 266].

Через десять років після вперше почутого гудка паровоза з ініціативи Павла Харитоненка розпочалося прокладання нової, Белгород-Сумської, лінії залізничного сполучення (1898). Таке активне розгортання залізничних магістралей відкривало широкі можливості для гастрольної діяльності. Як зазначає Д. Кудінов: «Залізниця стимулювала розвиток науки, освіти і культури <...> Прибуття сюди на «чугунці» таких відомих діячів науки і культури, як А. Чехов, В. Воронцов, О. Плещеев, О. Купрін, Л. Собінов, Ф. Шаляпін, позитивно впливало на творче життя міста» [5, с. 13].

Серед видатних музикантів, які відвідували Суми наприкінці ХІХ століття, варто назвати Петра Ілліча Чайковського. Відомо, що протягом 1860–1870-х років композитор гостював у своїх друзів: у маєтку князя Олексія Голіцина в містечку Тростянець (1864) і в садибі поміщика Миколи Кондратьєва, предводителя дворянства Сумського повіту, у селищі Низи, неподалік від Сум. Майже щоліта, з 1871 й по 1879 рік⁷, П. Чайковський натхненно працював у цьому «райському куточку» на березі Псла, де створені всі умови й для відпочинку.

У низівському будинку завжди радо приймали композитора. Спогади його мешканців відтворюють музичну атмосферу, яка панувала в ті щасливі дні спілкування з митцем. Так,

⁷ Виняток становить лише 1877 рік.

Надія Кондратьєва⁸ розповідала, що в садибі часто влаштувалися концерти й літературно-музичні вечори. Зазвичай це відбувалося за нагоди приїзду гостей: братів композитора Анатолія й Модеста, письменника Болеслава Маркевича, поета Олексія Апухтіна, автора популярних міських романсів Сергія Донаурова та інших. У пам'яті юної дівчини збереглося, що Анатолій Ілліч мав прекрасний ліричний баритон і дуже гарно виконував романси «свого геніального брата. Я багато чула відомих співаків і талановитих любителів, – зауважувала учасниця цих подій, – але жоден із них так не співав «Страшную минуту», «Слеза дрожит...» та інші прекрасні романси Петра Ілліча» [4, с. 105]. Під час музикування П. Чайковський сідав за рояль та акомпанував брату, а Анатолій Ілліч, «обіпершись на пюпітр, співав з таким почуттям, з такою любов'ю <...> І дивовижні звуки лилися в тиші української ночі, і всі слухали, затамувавши подих, молодого співака...» [4, с. 105]. В імпровізованих домашніх концертах брала участь також консерваторська учениця П. Чайковського піаністка Анна Левінсон, яка, за рекомендацією Петра Ілліча, узимку в Москві, а влітку в Низах навчала маленьку Діну⁹ грати на фортепіано. Виконувала вона, як правило, п'єси композитора. Для проведення таких вечорів П. Чайковський навіть замовляв ноти в Москві в нотовидавця П. Юргенсона. Зокрема, перебуваючи в Низах у червні 1873 року, він просив Петра Івановича надіслати для М. Кондратьєва кілька нотних збірок, переважно народних пісень для голосу з фортепіанним акомпанементом, а також *Andante* з його Першого квартету у дворучному перекладенні для фортепіано К. Кліндворта [17, с. 265].

Середовище Низів виявилось комфортним для П. Чайковського. Налаштований побут, атмосфера приємного, невимушеного спілкування, перебування серед природи й цілющої енергетики народного джерела сприяли втіленню творчих планів¹⁰. Дев'ять років поспіль композитор повертався в це

⁸ Надія Миколаївна Кондратьєва – дочка Миколи Дмитровича та Марії Сергіївни Кондратьєвих, господарів будинку.

⁹ Діною в дитинстві називали дочку М. Кондратьєва, Надію Миколаївну.

¹⁰ Перебуваючи на Сумщині, П. Чайковський працював над увертюрою до драми О. Островського «Гроза» й оркестровою опери «Опричник», Другою (с-moll) і Третьою (D-dur) симфоніями, оперою «Коваль Вакула», над підручником «Керівництво до практичного вивчення гармонії». Крім того, він написав кілька фортепіанних п'єс і романсів.

приємне для нього оточення, де народжувалися сюжети й теми його геніальної музики.

Творча атмосфера панувала й у будинку поміщиків Линтварьових на Луці. Вечорами тут завжди звучала музика, яка збирала гостей і членів великої родини¹¹. Спогади про ці домашні концерти залишилися в численному листуванні А. Чехова. Музичним центром великого прогресивного й висококультурного сімейства був молодший син – Георгій, який майстерно грав на роялі й «тішив своєю музикою» всіх присутніх. Юнак закінчив Харківське музичне училище, певний час навчався в Петербурзькій консерваторії, проте повного курсу не закінчив, оскільки, за словами А. Чехова, «не мав конкретних планів і ледарював» [24, с. 9]. Однак, на думку письменника, він був, безсумнівно, талановитим музикантом і хорошою, доброю людиною. «Жорженька – талант, – писав А. Чехов у листі до О. Плещеева. – З усіх піаністів, скрипалів, диригентів, барабанщиків і сурмачів, яких я тільки знав на своєму віку, Жорженька єдиний видається мені художником. У нього є душа, чуття й погляди <...> Головне його горе – лінь і несміливість. Він не вірить у себе» [21, с. 41].

Особливо оживала садиба Линтварьових з приїздом столичних гостей. Окрім Антона Павловича та членів його родини¹², на запрошення письменника в садибі на Луці побували поет Олексій Плещеев, журналіст і видавець Олексій Суворін, артист Олександринського театру Павло Свободін, письменник Казимир Баранцевич, письменник Іван Щеглов (Леонтьєв), професор-хімік Володимир Тимофеев та інші. Георгій був палким шанувальником творчості П. Чайковського, тому поряд із п'єсами відомих російських і західноєвропейських композиторів у музичній вітальні часто звучала його музика.

¹¹ Родина Линтварьових: мати – Олександра Василівна Линтварьова (уроджена Розальон-Сошальська (1833–1909); доньки: Зинаїда Михайлівна (1857–1891) – лікар, Олена Михайлівна (1859–1922) – лікар, Наталя Михайлівна (1863–1943) – учителька; сини: Павло Михайлович (1861–1911) – член Сумської повітової земської управи, його дружина Антоніна Фокіївна (уроджена Бурлей); Георгій Михайлович (1865–1943) – земський діяч, піаніст, депутат Державної думи.

¹² У просторому і світлому флігелі, який знімав Антон Павлович для своєї великої родини, разом із ним поперемінно відпочивали батько – Павло Єгорович; мати – Євгенія Яківна; брати Олександр, Микола, Іван, Михайло; сестра Марія та інші родичі.

Влаштувалися й камерні вечори за участю віолончеліста, студента Московської консерваторії Маріана Семашка, диригента й піаніста, засновника московського товариства любителів музичного та драматичного мистецтва Петра Шостаковського, флейтиста Олександра Іваненка, які із задоволенням музикували із Жоржем у дуетах. У листі до О. Плещеева Антон Павлович писав: «Скоро до нас приїде віолончеліст. Дуети будуть гарні...» [20, с. 211]. За спогадами Марії Павлівни, приїздив Маріан Ромуальдович завжди зі своєю віолончеллю й, крім того, що вечорами тишив прекрасною музикою, щоранку виконував музичні вправи, як і належить серйозному музиканту [28, с. 143]. Зазвичай він репрезентував світському товариству оригінальні твори для віолончелі Д. Поппера, Г. Форе та перекладення камерної й фортепіанної музики, зокрема «Лебідь» К. Сен-Санса, «Ноктюрн» і «Баркаролу» П. Чайковського. Натхнений грою музиканта, Михайло Чехов писав кузену О. Долженку: «Милий, чарівний пан Семашко дав нам концерт <...> Шкода, що ти його не чув» [27, с. 58]. Для ансамблевого музикування спеціально замовляли ноти. Зокрема, відомо, що О. Плещеев надсилав із Москви Георгію Линтварьову твори обожнюваного ним П. Чайковського та композитора-віолончеліста К. Давидова.

У вечірній час часто грали також фортепіанні дуети і співали. «Останні два тижні в нас гостював один харківський знайомий, великий любитель музики, — писав Георгій Линтварьов, — і я щодня грав з ним у чотири руки...» [8, с. 47]. Брат А. Чехова — Микола Павлович, художник за освітою, також досить гарно володів інструментом. Незважаючи на те що вивчився грати самотужки, він, за спогадами, задушевно виконував ноктюрни й мазурки Ф. Шопена та, безумовно, міг скласти другу партію фортепіанного ансамблю. Романси ж прекрасно виконувала молодша із сестер Линтварьових — Наталія. Про це, зокрема, А. Чехов згадував у листі до Суворіна [22, с. 280].

До концертів у дворянській садибі долучалися й сумські музиканти. Дружні стосунки поєднували Георгія Линтварьова з піаністом Леонідом Кагадеевим, який доклав багато зусиль до налагодження концертного життя й розбудови музичної освіти в місті. Вони часто музикували в чотири руки, опановуючи перекладення симфонічної та камерної музики, зокрема творів П. Чайковського.

Висновки. Отже, збережена епістолярна спадщина, архівні документи свідчать про те, що наприкінці XIX століття в маєтках сумської знаті панувала атмосфера домашнього музикування. У музичних вечорах брали участь як місцеві музиканти, так і видатні столичні гості, які із задоволенням відвідували повітове містечко. Саме практика домашніх концертів, яка відбивала загальні тенденції тогочасного дворянського побуту, значною мірою формувала музичне середовище Сум того історичного періоду.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Высочайшие повеления. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 19.01.1885–12.12.1886. № 10. 36 с.
2. Івченко В. Ліхіє дев'яності: як не сумували Суми. Київ : Темпора, 2015. 268 с.
3. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Сумська область / редкол.: І.Я. Макухін, І.Т. Гринченко, Г.С. Долгін та ін. Київ : Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1973. 695 с.
4. Кондратьева Н. Воспоминания о Чайковском / сост. Е. Бортникова, К. Давыдова, Г. Прибегина ; ред. В. Протопопов : 2-е изд. Москва : Музыка, 1973. С. 102–118.
5. Кудинов Д. Как в Сумах появился первый паровоз. *Ваш шанс*. Сумы, 2009. № 44. 4 листопада.
6. Кудинов Д. Сумские храмы Мельпомены. *Данкор*. Сумы, 2014. 26 марта.
7. Куприн А.И. Как я был актером. *Собрание сочинений* : в 9 т. Москва : Художественная литература, 1971. Том 4. С. 311–338.
8. Линтварев Г. Письмо Плещееву А.Н. 20 августа 1888 г. Сумы. Российская государственная библиотека. Отдел рукописей. Письма. Ф. 5. Оп. 1 Л. 47.
9. Локощенко Г.Д. Музыкальная жизнь Сумщины (середина XVII – 80-е гг. XX века) : автореф. дисс. ... канд. искусствоведения. Киев, 1991. 24 с.
10. Макарова В., Макарова Л. Гармония времен: страницы музыкальной культуры Сумщины. Сумы : Сум ГПУ им. А.С. Макаренко, 2013. 256 с.
11. Макарова В., Макарова Л. І слово в пісні відгукнеться. Суми : Собор, 2003. 288 с.
12. Макарова В., Макарова Л., Шейко В. Сумщина в долях трьох геніїв : літературно-художнє видання. Київ : Фолігрант, 2014. 200 с.
13. Народицький А. Сторінка життя великого композитора: П.І. Чайковський на Сумщині. Київ : Знання, 1973. 32 с.
14. Печать о Харитоненко. *Сумской вестник*. 1914. № 134. 16 июня.

15. Покидченко Л. Іван Харитоненко – засновник династії цукро-заводчиків. *Архіви України*. 2013. № 1. С. 127–145.
16. Скибицька Т. Харитоненки. *Пам'ятки України*. 1992. № 2–3. С. 39–40.
17. Чайковский П. Письмо Юргенсону П.И., 2 июня 1873 г. Низы. *П.И. Чайковский – П.И. Юргенсон. Переписка* : в 2 т. / сост. П. Вайдман. Москва : Юргенсон, 2011. Т. 1 : 1866–1885. С. 265.
18. Чехов А. Письмо Баранцевичу К.С., 10 мая 1888 г. Сумы. *Полное собрание и писем* : в 30 т. *Письма* : в 12 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. Москва : Наука, 1976. Т. 2 : 1887 – сентябрь 1888. С. 266.
19. Чехов А. Письмо Леонтьеву (Щеглову) И.Л., 6 мая 1889 г. Сумы. *Полное собрание и писем* : в 30 т. *Письма* : в 12 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Москва : Наука, 1976. Т. 3 : Октябрь 1888 – декабрь 1889. С. 206.
20. Чехов А. Письмо Плещееву А.Н., 14 мая 1889 г. Сумы. *Полное собрание сочинений и писем* : в 30 т. *Письма* : в 12 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. Москва : Наука, 1976. Т. 3 : Октябрь 1888 – декабрь 1889. С. 211–213.
21. Чехов А. Письмо Плещееву А.Н., 25 октября 1888 г. Москва. *Полное собрание сочинений и писем* : в 30 т. *Письма* : в 12 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. Москва : Наука, 1976. Т. 3 : Октябрь 1888 – декабрь 1889. С. 41.
22. Чехов А. Письмо Суворину А.С., 30 мая 1888 г. Сумы. *Полное собрание сочинений и писем* : в 30 т. *Письма* : в 12 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. Т. 2 : 1887 – сентябрь 1888. С. 280.
23. Чехов А. Письмо Суворину А.С., 4 мая 1889 г. Сумы. *Полное собрание сочинений и писем* : в 30 т. *Письма* : в 12 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Москва : Наука, 1976. Т. 3 : Октябрь 1888 – декабрь 1889. С. 202–205.
24. Чехов А. Письмо Чеховой М.П., 14 января 1890 г. Петербург. *Полное собрание сочинений и писем* : в 30 т. *Письма* : в 12 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. Т. 3 : Январь 1890 – февраль 1892. С. 9.
25. Чехов А. Письмо Чехову И.П., 7 или 8 мая 1888 г. Сумы. *Полное собрание сочинений. Письма* : в 12 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. Т. 2 : 1887 – сентябрь 1888. С. 265.
26. Чехов А. Письмо Чехову И.П., конец апреля или начало мая 1889 г. Сумы. *Полное собрание сочинений. Письма* : в 12 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. Москва : Наука, 1976. Т. 3 : Октябрь 1888 – декабрь 1889. С. 199–200.
27. Чехов М. Вокруг Чехова. Встречи и впечатления. Москва : Московский рабочий, 1964. 128 с.
28. Чехова М. Из далекого прошлого. Москва : Гослитиздат, 1960. 272 с.

REFERENCES

1. The supreme orders (1885–1886). Cirkuljar po Har'kovskomu uchebnomu okruhu No 10 [in Russian].
2. Ivchenko, V. V. (2015). The wild ninetieth: about busy Sumy town. Kyiv : Tempora [in Ukrainian].
3. History of towns and villages of the Ukrainian SSR: in 26 volumes. Sumy region(1973) / red. kol.: I. Ya. Makukhin, I. T. Hrynchenko, H. S. Dolhin ta in.. Kyiv : Holovna redaktsiia ukrainskoi radianskoi entsyklopedii AN URSR [in Ukrainian].
4. Kondrat'eva, N. N. (1973). Reminiscences about Tchaikovsky / sost. E. Bortnikova, K. Davydova, G. Pribegina; red. V. Protopopov: 2-e izd. Moscow : Muzyka, S. 102–118 [in Russian].
5. Kudinov, D. V. (2009). About the first railway engine in Sumy. Vash shans. Sumy. № 44 [in Russian].
6. Kudinov, D. V. (2014). Sumy Melpomene cathedrals. Dankor. Sumy. 26 marta [in Russian].
7. Kuprin, A. I. (1971). I used to be an actor. How it was. [Sobranie sochinenij v 9 tomah]. Moscow : Hudozhestvennaja literatura. V. 4. S. 311–338 [in Russian].
8. Lintvarev, G. M. (1888). A letter to A. N. Pleshcheyev of 20 August. Sumy. Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka. Otdel rukopisej. Pis'ma. F. 5. Op. 1 L. 47 [in Russian].
9. Lokoshhenko, G. D. (1991). Music life of Sumshchina (the middle of the XVII – 80-ties of the XX century). Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv : Kievskaja gosudarstvennaja konservatorija im. P. I. Chajkovskogo [in Russian].
10. Makarova, V. A., Makarova, L. A. (2013). The harmony of times: pages of Sumshchina music culture. Sumy : Sum GPU im. A. S. Makarenko [in Russian].
11. Makarova, V. A., Makarova, L. A. (2003). And the word from a song will respond. Sumy : Sobor [in Ukrainian].
12. Makarova, V. A., Makarova, L. A. Sheiko, V. K (2014). Sumshchina in the life of three geniuses: [literaturno-khudozhnie vydannia]. Kyiv : Folihrant [in Ukrainian].
13. Narodyt'skyi, A. N. (1973). A page from a famous composer's life: P. I. Tchaikovsky in Sumshchina. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].
14. Pechat' o Haritonenko (1914). Sumskoj vestnik. № 134. 16 ijunja [in Russian].
15. Pokydenko, L. M. (2013). Ivan Kharitonenko – a progenitor of a dynasty of sugar manufacturers. Arkhivy Ukrainy. № 1. S. 127–145 [in Ukrainian].
16. Skybytska, T. V. (1992). The Kharitonenko's family. Pam'iatky Ukrainy. № 2–3. S. 39–40 [in Ukrainian].
17. Chajkovskij, P. I. (2011). A letter to Yurgenson P. I., 2 June 1873. Nyzy. [P. I. Chajkovskij – P. I. Jurgenson. Perepiska : v 2-h t.] / sost. P. Vajdman. V. I. Moscow : Jurgenson [in Russian].

18. Chehov, A. P. (1976). A letter to Barantsevych K. S., 10 May 1888. Sumy. [Polnoe sobranie sochinenij i pisem: v 30 t. Pis'ma : v 12 t.] V. 2. 1887 – sentjabr' 1888. Moscow : Nauka [in Russian].

19. Chehov, A. P. (1976). A letter to Leontiev (Shcheglov) I. L., 6 May 1889. Sumy. [Polnoe sobranie sochinenij i pisem: v 30 t. Pis'ma : v 2 t.]. V. 3. Oktjabr' 1888 – dekabr' 1889. Moscow : Nauka [in Russian].

20. Chehov, A. P. (1976). A letter to Pleshcheyev A. N., 14 May 1889. Sumy. [Polnoe sobranie sochinenij i pisem: v 30 t. Pis'ma : v 12 t.]. V. 3. Oktjabr' 1888 – dekabr' 1889. Moscow : Nauka. S. 211–213 [in Russian].

21. Chehov, A. P. (1976). A letter to Pleshcheyev A. N., 25 October 1888. Moscow. [Polnoe sobranie sochinenij i pisem: v 30 t. Pis'ma : v 12 t.]. V. 3. Oktjabr' 1888 – dekabr' 1889. Moscow : Nauka [in Russian].

22. Chehov, A. P. (1976). A letter to Suvorin A. S., 30 May 1888. Sumy. [Polnoe sobranie sochinenij i pisem: v 30 t. Pis'ma : v 12 t.]. V. 2. 1887 – sentjabr' 1888. Moscow : Nauka [in Russian].

23. Chehov, A. P. (1976). A letter to Suvorin A. S., 4 May 1889. Sumy. [Polnoe sobranie sochinenij i pisem: v 30 t. Pis'ma : v 12 t.]. V. 3. Oktjabr' 1888 – dekabr' 1889. Moscow : Nauka. S. 202–205. [in Russian].

24. Chehov, A. P. (1976). A letter to Chekhova M. P., 14 January 1890. Petersburg. [Polnoe sobranie sochinenij i pisem: v 30 t. Pis'ma : v 12 t.]. V. 3. Janvar' 1890–fevral' 1892. Moscow : Nauka [in Russian].

25. Chehov, A. P. (1976). A letter to Chekhov I. P., 7 or 8 May 1888. Sumy. [Polnoe sobranie sochinenij i pisem: v 30 t. Pis'ma : v 12 t.]. V. 2. 1887 – sentjabr' 1888. Moscow : Nauka [in Russian].

26. Chehov, A. P. (1976). A letter to Chekhov I.P., the end of April or the beginning of May 1889. Sumy. [Polnoe sobranie sochinenij i pisem: v 30 t. Pis'ma : v 12 t.]. V. 3. Oktjabr' 1888 – dekabr' 1889. Moscow : Nauka. S. 199–200 [in Russian].

27. Chehov, M. P. (1964). Around Chekhov. Meetings and impressions. Moscow : Moskovskij rabochij [in Russian].

28. Chehova, M. P. (1960). From the distant past. Moscow : Goslitzdat [in Russian].